

Територіалізація і територіальний капітал в системі регіональної політики Європейського Союзу

***Анотація.** У статті розглянуто економічний зміст поняття територіалізації як забезпечення процесу розширення і прискорення руху товарів, капіталу, людей та інформації через географічний простір. Показано, що у територіальних просторах повинна бути створена і відтворюватися нерухома інфраструктура, функціонування якої має забезпечити цей рух. Розвинуто підхід до територіалізації як секторальної територіальної економіко-правової (однак, не політичної) автономії. Виділено регіональну складову територіального капіталу, яка ідентифікується з регіональними ендогенними ресурсами, сприянню використання яких є одним з основних положень політики територіальної єдності.*

***Ключові слова:** автономія, детериторіалізацію, ретериторіалізація, територіальна згуртованість, територіалізація, територіальний капітал*

***Abstract.** From the article, we can learn about the content of territorialization of the expanding process maintenance and anaccelerating the movement of goods, capital, people and information through geographic space. It is shown that in a territorial space there must be created and restored immovable infrastructure, operation of which should provide this movement. There is also a developed approach considering territorialization as a sectoral territorial economic and legal (but not political) autonomy. The regional component of the concept of territorial capital is highlinhted, and that is identified with regional endogenous resources, whose support for the use of which is one of the main provisions of territorial unity policy.*

***Keywords:** autonomy, sub-territorialization, re-territorialization, territorial cohesion, territorialization, territorial capital*

¹ Аспірант Тернопільського національного економічного університету

Аннотация.

В статье рассмотрено содержание понятия территориализации как обеспечения процесса расширения и ускорения движения товаров, капитала, людей и информации через географическое пространство. Показано, что в территориальных пространствах должна быть создана и воспроизводиться инфраструктура недвижимости, функционирование которой должно обеспечить это движение. Развивается подход к территориализации как секторальной территориальной экономико-правовой (однако, не политической) автономии. Выделена региональная составляющая территориального капитала, которая идентифицируется с региональными эндогенными ресурсами, содействие использованию которых является одним из основных положений политики территориального единства.

Ключевые слова: автономия, детерриализация, ретерриализация, территориальная сплоченность, территориализации, территориальный капитал

Актуальність теми дослідження. В умовах глобалізації відбувається певний зсув від наднаціональних та національних до субнаціональних інституційних перетворень. Це віддзеркалює зростання ролі таких категорій як регіон та міські простори, в яких трансформується державне управління, що характерно передусім для розвинутих країн. Йдеться про реалізацію соціально-економічної політики на регіональних рівнях включно з громадою на основі використання принципу децентралізації. Відповідна тенденція набуває актуальності останнім часом і в Україні, що потребує дискусійного аналізу зарубіжних теоретичних і прикладних досліджень з огляду на українські умови.

Аналіз останніх публікацій. Теоретичні основи концепції територіалізації вперше почали розроблятися французькими науковцями у 80-х роках минулого століття, на що спонукало їх проведення так званої протидіючої політики, особливо деконцентрація економічної діяльності в регіоні Іль-де-Франс (Великий Париж) у метрополії другого порядку, зокрема

Марсель, Ліон і Нант. Нині вона реалізується Європейським Союзом в рамках концепції Європи регіонів, яка з 2010 року презентується як місцева політика (Place-based policy). Серед науковців, які нині здійснюють розвиток проблем територіалізації, відзначимо Г. Іздебкі (Izdebski H.)², (Quattlebaut Ch. A.)³, М. Соколовіча (Sokołowicz M.E.)⁴, Д. Анера⁵. Територіальні джерела економічного зростання з огляду на євроінтеграційні прагнення України досліджує творчий колектив, який очолюють Ю. В. Ковбасюк і М. К. Орлатий. Результати їхньої роботи представлені в праці з питань адміністративно-територіального устрою ЄС⁶. Проблеми реформ адміністративно-територіального устрою в Україні дискутуються у монографіях за науковою редакцією А. І. Крисоватого і Є. В. Савельєва⁷⁸. Систематизація наявного досвіду проведена також А. В. Кіщак⁹.

Постановка проблеми. Метою даної статті є виокремлення теоретико-методологічних аспектів територіалізації як джерела розвитку територіальної громади за рахунок територіального фактору.

Результати дослідження автора. Термін «територіалізація – territorialization» – відносно новий в економічній науці. Його вживання почалося на рубежі 1980-1990-х років. Попри те, що він має у лінгвістичному сенсі загальний корінь із словами «територія» і «територіальний», його зміст набув нового значення в економіці на відмінну від поширеного вживання в

²Izdebski H. Samorząd terytorialny. Podstawy ustroju i działalności.-. Warshaw, 2014

³Quattlebaut Ch. A. Development of the regional control system. – Harvard University press : Cambridge, Massachusetts, London. – 2004. – 318 p

⁴Sokołowicz M. Rozwój terytorialny w świetle dorobku ekonomii instytucjonalne. Przestrzeń - bliskość – instytucje. – Łódź, 2015. – 280s

⁵Анер Д.. Європейська регіональна політика: натхнення для країн, що не входять до ЄС?. Брюссель, Європейська Комісія, 2009. – 15 с.

⁶Адміністративно-територіальний устрій країн Європейського Союзу: навч. посібн. / за заг. Ред Ю. В. Ковбасюка, М. К. Орлатого. – К.: НАДУ, 2015. – 628 с.

⁷Регіональні перетворення у світовому та українському вимірах: моногр. / за науковою редакцією д.е.н., проф. А. І. Крисоватого та д.е.н., проф. Є. В. Савельєва. – Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 388 с.

⁸Бенчмаркінг регіонального розвитку країн Східної Європи: Болгарія, Польща, Словаччина, Україна: моногр. / за наук. ред. д. е. н., проф. А. І. Крисоватого та д. е. н., проф. Є. В. Савельєва. – Тернопіль: ТНЕУ, 2018. – 630 с.

⁹Кіщак А. В. Світовий досвід формування політики регіонального розвитку. – Режим доступу: <http://nuczu.edu.ua/sciencearchive/PublicAdministration/vol3/028.pdf>

якості простору, в межах якого здійснюється національний суверенітет. Введення до наукового обігу терміну «територіалізація» з 1980-х років все більшою мірою пов'язується із завданнями нарощування місцевого потенціалу за рахунок територіального фактору як такого та можливостей територіальних громад¹⁰. Як відзначає французький науковець Faure, нові тенденції стали наслідком кризи адміністративної моделі у тому сенсі, що вони відповідають новим політичним проблемам «територіальності», пов'язаним із загальними процесами децентралізації в усіх національних політичних системах¹¹.

Досліджуючи проблематику територіалізації, треба вважати, що вона визначає, насамперед, державну політику. Значення фактору території виявляється у наявності наданих центральними органами прав територіальним суб'єктам (місцевим, територіальним виборним особам тощо) у формуванні і реалізації державної політики. Поряд з цим, територіалізація має й друге значення в аспектах територіальної політики. Воно полягає у виділенні в окремий напрямок регіональної політики, яка визначається виключно територіальними акторами. Для нього на відміну від англійського терміну territorialization іноді вживається термін territorialized¹².

Територіалізація в умовах глобалізації, як показав Neil Brenner¹³, має подвійний процес. Діалектика його виражається, з одного боку, у необхідності забезпечення розширення і прискорення руху товарів, капіталу, людей та інформації через географічний простір. З іншого боку, у територіальних просторах повинна бути створена і відтворюватися нерухома інфраструктура, функціонування якої має забезпечити цей рух.

¹⁰ Chiasson G. Territorialisation / Guy Chiasson //

Реімдоступу : http://www.dictionnaire.enap.ca/dictionnaire/docs/definitions/defintions_francais/territorialisation.pdf

¹¹ Faure, A. . "Territoires/Territorialisation," in L. Boussaguet, S. Jacquot and P. Ravinet (eds.), Dictionnaire des politiques publiques, Paris, Les Presses de Sciences, 2004.2005 <http://halshs.archivesouvertes.fr/docs/00/11/32/96/PDF/dicooAF.pdf> (last retrieved in May 2010).

¹² Faure, A. and C. Douillet (eds.). Les politiques publiques à l'épreuve de l'action publique : critique de la territorialisation, Grenoble, Presse universitaire de Grenoble, 2005.

¹³ Brenner, N. (2004). New States Spaces: Urban Governance and the Rescaling of Statehood, Oxford, Oxford University Press, 2004. –43 p.

Діалектичний підхід дозволяє виділити процеси детериторіалізації у рамках еволюції глобального капіталізму. Вони пов'язані із зменшенням територіальних форм регулювання (кейнсіанська держава загального благоденствування) задля більшої плинності в глобальній торгівлі. Цій тенденції протидіє поширення глобального капіталізму, яке неможливе без прийняття нових територіальних правил, але в інших масштабах, а саме на рівні столиці, області, регіону, міських мереж і т. ін. Їх розробку і використання прийнято визначати поняттям ретериторіалізації (reterritorialization).

У франкомовній науковій літературі термін territorialization використовувався до секторальної державної політики, за якої місцеві територіальні громади мають малі або зовсім не мають свободи дій. Менше з тим, поняття «територіалізація» наближається до поняття «автономія», хоча й не тотожні¹⁴. Територіалізація обмежується рамками єдності інтересів територіальної громади. Крім того, вона характеризує здатність території до декомпаратменталізації (decompartmentalize). Отже, це треба розуміти як цілком відносну автономність території, що зрештою визначається політикою локалізації.

Важливою особливістю територіалізації є крос-секторальність територіальної конструкції. Деякі автори кваліфікують її як мережеві системи¹⁵, інші – як потоки¹⁶. На наш погляд, такий значною мірою географічний підхід цілком правомірний. Проте, похідний від неї термін, а саме ретериторіалізація, тобто розробка нових правил або умов, потреба в яких виникає у разі криз, говорить про економічно-правову основу, що діє у певному економіко-територіальному секторі¹⁷. Відтак, територіалізацію, як і детериторіалізацію, треба розглядати як секторальну територіальну економіко-правову (однак, не

¹⁴Faure, A. and C. Douillet (eds.). Les politiques publiques à l'épreuve de l'action publique : critique de la territorialisation, Grenoble, Presse universitaire de Grenoble, 2005 ; Faure, A. and E. Négrier. Les politiques publiques à l'épreuve de l'action locale : critiques de la territorialisation, Paris, L'Harmattan, 2007. Faure, A., et al. (eds.). Action publique et changements d'échelles : les nouvelles focales du politique, Paris, L'Harmattan, 2007.

¹⁵ Badie, B. La fin des territoires : essai sur le désordre international et l'utilité sociale du respect, Paris, Fayard, 1995.

¹⁶ Castells, M. The Rise of the Network Society, Londres, Blackwell, 1996.

¹⁷ Brenner, N. (2004). New States Spaces: Urban Governance and the Rescaling of Statehood, Oxford, Oxford University Press, 2004. – 260 p.

політичну) автономію в умовах розширення і поглиблення глобалізації. Це може бути внутрішній або міжрегіональний розподіл ресурсів охорони здоров'я, територіальний розподіл діяльності і залучення громадянського суспільства в питаннях використання нових поведінкових моделей тощо.

Таблиця 1

Характеристика процесів політики, що базується на території (place-based processes)¹⁸¹⁹

Are collaborative	Партнерство
Are opportunity-driven, dependent on local talent, resources and constraints	Наявність можливостей, залежних від місцевих талантів, ресурсів та обмежень
Have an evolving process due to an adaptive learning process and stakeholder interests	Розвиток через адаптивний процес навчання та інтереси зацікавлених сторін
Attempt to integrated across silos , jurisdictions and dimensions of sustainability	Спроба інтеграції, долаючи бар'єри, різні юрисдикції та відмінності у вимірах сталого розвитку
Leverage assets and knowledge through shared ownership of the initiative	Використання активів та знань за допомогою спільної власності на цю ініціативу /

Концепція територіалізації є основою для розвитку регіональної політики у напрямі поглибленої регіоналізації. У цьому аспекті новою формою є політика, яка у англійській термінології отримала назву *place-based policy* (табл. 1). В українському варіанті її інтерпретують як «політика, що базується на території». «Політика, що базується на території, пише О. Мрінська – або *place-based policy* – перш за все орієнтується на інтереси і потреби певної території при визначенні пріоритетів та реалізації інструментів. Базується на місцевому знанні та досвіді. пов'язується із завданнями нарощування місцевого потенціалу за рахунок територіального фактору як такого та можливостей територіальних *громад* високого рівня співробітництва між урядовими та

¹⁸ Bellefontaine, Teresa, 2011, 'The Evaluation of Place-Based Approaches: A research agenda' Policy Research Institute draft discussion paper. / Цит.: Lamontagne E. Place Based Policies: Benefits, Challenges and Opportunities // Elyse Lamontagne // Paper Submission Due Date: May 1 st 2011. – Режим доступу: <https://carleton.ca/cure/wp-content/uploads/CPRN-ISEMA2.pdf>

¹⁹ У цій і наступних таблицях дублювання україномовного тексту англійським обумовлено введенням у науковий обіг нової термінології

іншими гравцями»²⁰, пише Еліза Ламонтанге. При цьому, вона констатує, що ініціативи управлінського типу, які виникають на місцевому рівні (place-based governance initiatives), мають тенденцію до прискорення. Вони можуть здійснюватися громадами або муніципалітетом і мати своїм об'єктом ландшафт, вододіл і т. і.²¹ Цю тезу можна розширити, включивши до неї екологічні проблеми, формування інфраструктури регіонального або національного значення, надання послуг з охорони здоров'я тощо. Сама Е. Ламонтанге за орієнтир взяла висловлювання Martin Stewart-Weeks, 2002: "Виходячи як з ідеологічних, так і з прагматичних початкових точок, тенденція полягала в тому, щоб великі урядові рішення для складних та взаємопов'язаних соціальних проблем стали дедалі недоречними, нездійсненними та дорогими (або всіма трьома). Партнерства та менш масштабні, місцеві або орієнтовані на громаду стратегії почали з'являтися, як мінімум варто спробувати"²².

Отже, place-based policy – це глибоко децентралізована політика, яка дозволяє враховувати місцеві особливості та активи при розробці та реалізації різноманітних стратегій розвитку та одночасно уникати домінування місцевого або регіонального самоврядування. Територіалізація, орієнтована на місце розташування, протилежна галузевому підходу, який, як правило, нехтує синергією між різними видами державного втручання.

Започаткування та поширення стратегій розвитку на основі концепції place-based policy стало відповіддю на зменшення ефективності традиційних підходів. Як один з наслідків такої ситуації стало зростання потреби щодо

²⁰ Lamontagne E. Place Based Policies: Benefits, Challenges and Opportunities // Elyse Lamontagne // Paper Submission Due Date: May 1 st 2011. – Режим доступу: <https://carleton.ca/cure/wp-content/uploads/CPRN-ISEMA2.pdf>

²¹ Lamontagne E. Place Based Policies: Benefits, Challenges and Opportunités // Elyse Lamontagne // Paper Submission Due Date: May 1 st 2011. – Режим доступу: <https://carleton.ca/cure/wp-content/uploads/CPRN-ISEMA2.pdf>

²² Stewart-Weeks, Martin, 2002. Assessment of evaluation strategies and tools for place management and community renewal projects. Presented at the Australasian Evaluation Society International Conference Oct/Nov 2002: Wollongong, Australia, 2002.

залучення громадськості до процесів прийняття рішень²³. Зміни, які принесло поширення використання консультаційних і оціночних методів громадськості відносяться до соціальних механізмів. Це можна віднести до елементів «глокалізації» - гібридного терміну, який зародився в Японії і використовується для позначення глобальної локалізації. В системі *place-based policy* це явище виразилося у переміщенні прийняття рішень від національних урядів до транснаціональних та регіональних або локальних мереж²⁴. Загалом, філософія підходів *place-based approaches* часто розглядаються як "спільні засоби для вирішення складних соціально-економічних питань через втручання, що є необхідними у визначеному географічному просторі"²⁵.

Ефективна політика, що ґрунтується на місцях, вимагає всебічної міжвідомчої співпраці та інвестицій, що може сприяти збільшенню впливу національного бюджету та зростанню прибутковості державних інвестицій. Завдяки концентрації ресурсів цей підхід забезпечує отримання вищих соціальних та економічних результатів. *Place-based policy* полягає в тому, щоб знайти конкретні місцеві активації не лише локалізованого зростання громади та партнерів, а й зростання столичної та регіональної економіки.

Табл. 2

Територіальні пріоритети розвитку Європейського Союзу^{26,27}

Територіальні пріоритети ЄС	
1.	Сприяння поліцентричному і збалансованому територіальному

²³Koontz, Tomas M. & Craig W. Thomas. 'What Do We Know and Need to Know about the Environmental Outcomes of Collaborative Management?'. Public Administration Review. Dec 2006 Special Issue on Collaborative Public Management, 2006.

²⁴Arnkil, Robert, Timo Spanger, Jarmo Neimenne, Pekka Rissannen and Juha Kaakinen. Emergent Evaluation and Learning in Multi-stakeholder Situations. Conference paper presented to the 5th biennial conference of the EES in Seville. – 2002.

²⁵Cantin, Bernard. Overview: Integrated Place-Based Approaches for Sustainable Development. Horizons 10(4): 7-15. Available online at: www.pri-prp.gc.ca/doclib/2010-0022-eng.pdf.

²⁶Territorial Agenda 2020 put in practice Enhancing the efficiency and effectiveness of Cohesion Policy by a place-based approach Volume I – Synthesis Report. – CSIL, Centre for Industrial Studies. – May – 2015. – 53 P.

²⁷Territorial Agenda of the European Union. Towards an Inclusive, Smart and Sustainable Europe of Diverse Regions. – 2011. – P. 6-8

	розвитку
2.	Стимулювання комплексного розвитку в містах, сільській місцевості і специфічних регіонах
3.	Територіальна інтеграція транскордонних і транснаціональних функціональних регіонів
4.	Забезпечення глобальної конкурентоспроможності регіонів на основі сильних локальних економік
5.	Поліпшення територіальної зв'язку для приватних осіб, спільнот і підприємств
6.	Управління поєднанням екологічними, ландшафтними і культурними цінностями регіонів

Джерело: TerritorialAgenda 2020

Після прийняття Лісабонського договору (2007) на рівні Європейського Союзу в якості фундаментальної цілі співтовариства було надано «територіальній згуртованості» однакове значення із економічною і соціальною згуртованістю.³ Метою підтримки цього нового напрямку і набуття відповідного досвіду у розвитку ЄС висовуються різні ініціативи. Серед них найбільш значимою є прийняття у 2011 р. міжурядового документу "Територіальна програма Європейського Союзу 2020" ("TerritorialAgendaoftheEuropeanUnion 2020" [ТА2020]). Її метою визначено надання стратегічних орієнтирів для територіального розвитку, сприяння формуванню місцевої політики в рамках різних політик на всіх рівнях уряду та забезпечення реалізації «Стратегії Євро-2020» відповідно до принципів територіальної згуртованості, які вимагають гармонії, збалансованості, ефективності та стійкого територіального розвитку. Зокрема, ТА2020 визначає шість територіальних пріоритетів для Європейського Союзу, які можуть сприяти успіху реалізації Стратегії Євро-2020 (табл. 2).

Водночас Європейська Комісія запропонувала реформувати політику згуртування з орієнтацією на збільшення інвестицій у територіальний розвиток. З цією метою були розроблені два нові територіальні документи: «Інтегровані

територіальні інвестиції» та «Розвиток місцевих громад» (Integrated Territorial Investments and Community-led Local Development).

Територіалізація має своєю важливою складовою наявність і ефективне використання територіального капіталу. Його економічна природа має у своїй основі зміст більш широкого терміну «капітал» як вираз само зростаючої вартості. Цей процес потребує наявності благ, ресурсів або накопичених результатів праці, використання яких забезпечує отримання доданої вартості у формі прибутку. Відповідно загальному розумінню суті капіталу територіальний капітал є вартістю активів території, які залучаються у виробництво в якості джерел створення доданої вартості²⁸.

Таблиця 3

Джерела територіального капіталу за концепцією ОЕСР²⁹

Tangible factors	Матеріальні фактори
geographical location, size, factor of production endowment, climate, traditions, natural resources, quality of life or the agglomeration economies provided by its cities, but may also include its business incubators and industrial districts or other business networks that reduce transaction costs	географічне положення, площа, чинник виробничого вкладу, клімат, традиції, природні ресурси, якість життя або агломераційні економіки міст, може також включати в себе бізнес-інкубатори і промислові райони або інші бізнес-мережі, які знижують трансакційні витрати
Untraded interdependencies	Взаємозалежності, пов'язані з комерціалізацією
understandings, customs and informal rules that enable economic	домовленості, звичаї і неформальні правила, які дозволяють економічним

²⁸БондарЛ.В. Сутність понять «територіальні активи» і «територіальний капітал» як базових елементів процесу капіталізації / Л.В, Бондар // Ефективна економіка. – 2013. – № 4.- С. 3. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1973>

²⁹Own edition based on OECD 2001: 15-27. (OECD (2001): Territorial Outlook. Paris, OECD). / цитовано по Tóth T. Concepts of the territorial capital a területi tőke koncepciói

actors to work together under conditions of uncertainty, or the solidarity, mutual assistance and co-opting of ideas that often develop in clusters of small and medium-sized enterprises working in the same sector (social capital)	суб'єктам працювати разом в умовах невизначеності, або солідарності, взаємодопомоги і спільний відбір ідей, які часто розвиваються в кластери малих і середніх підприємств, що працюють в тому ж секторі (соціальний капітал)
Intangible factors	Нематеріальні чинники
the outcome of a combination of institutions, rules, practices, producers, researchers and policymakers, that make a certain creativity and innovation possible.	результат поєднання установ, правил, практики, виробників, дослідників і політиків, які створюють умови для розвитку творчої та інноваційної діяльності.

Представлені у табл. 3 джерела територіального капіталу вперше була розроблена і представлена у доповіді OECD у 2001 році. Попри свою незрілість, вона й нині використовується через свою комплексність. До системи включені фактори, дія яких може залежати переважно від регіональних органів. Проте, у реальності розподіл капіталу, як правило, носить суб'єктивний характер, адже центральна влада часто «присвоює» собі право володіти більшими правами на капітал великого бізнесу. Водночас, вона не упускає можливостей на більшу долю і в капіталі малого і середнього бізнесу. Ця проблема є виявом суперечності між центром і регіоном. Чисто теоретично можна показати, що кожен з них впливає на створення доданої вартості. Однак, ще не створено механізму розподілу відповідно до їхнього вкладу.

ОЕСР виділяє три види капіталу в територіальній таксономії капіталу: матеріальні чинники, взаємозалежності, пов'язані з комерціалізацією, і нематеріальних чинників. З таблиці 1.4 видно, що географічні і економічні фактори є вагомими. Взаємозалежності, пов'язані з комерціалізацією, включають неписані традиції і середовище. Водночас нематеріальні активи

складають офіційні закони і системи, які вивчаються у навчальних закладах і вважаються рівнозначними на міжрегіональному рівні. Крім того, існує нематеріальний чинник «щось у повітрі», який називається «навколишнім середовищем» і є результатом наявності у регіоні інститутів, норм, фахівців, виробників, дослідників та їх взаємодії. Зрештою, три категорії територіального капіталу, які складають систему OECD, можуть бути розділені один від одного лише на теоретичному рівні, а в реальній економіці вони взаємно підсилюють і визначають один одного.

Проблеми територіального капіталу в країнах Європейського Союзу набули зростаючої актуальності в рамках політики згуртованості і напрямків використання європейських фондів у перспективі Політики єднання на 2014-2020 р. Семирічний період розвитку визначений як «Європа 2020: стратегія розумного, стійкого та всеосяжного зростання», який створює основу для майбутньої концентрації ресурсів на посиленні ролі регіонів у інноваційному розвитку, що забезпечить стійке економічне зростання, створення нових робочих місць, зростання конкурентоспроможності та поліпшення якості життя³⁰.

З огляду на тенденції регіонального розвитку поняття територіального капіталу можна ідентифікувати з регіональними ендогенними ресурсами, надання підтримки використанню яких є одним з основних положень політики територіальної єдності. Серед цілей дискусії, які мають місце у ЄС, можна назвати спробу відповісти на наступні питання: а) яка політика може призвести до зміцнення територіального капіталу; б) чи територіальний капітал може впливати на ефективність здійсненого втручання (включаючи інвестиційні заходи); в) чи надана фінансової допомога Європейським Союзом визначає вразливість місцевої економіки до наслідків глобальних економічних проблем; які показники найкраще ілюструють рівень територіального капіталу, і тому можуть бути використані при оцінці впроваджених політик.

³⁰European Commission 29.6.2011 Communication from the commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee of the Regions A Budget for Europe 2020 – Part II : Policy fiches [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/economy_finance/programme/docs/maff_2020_fiches_en.pdf.

Екосистема як елемент територіального капіталу є ендегенним ресурсом, який може сформувати зростаючу траєкторію регіонального розвитку. У цьому аспекті важливе місце відводиться послугам екосистеми для розвитку окремих виробничих галузей, наявності відтворювальних джерел енергії, умовам для туризму та розвитку бізнесу у сфері охорони здоров'я, а також інвестиційній привабливості.

Іншу модель територіального капіталу розробив 6th Balázs István. Він розрізняє матеріальні і нематеріальні сегменти територіального капіталу. До матеріальних сегментів 6th Balázs István відносить матеріальні основні фонди, що складаються із виробленого, фінансового та інвестиційного капіталів. Їх обсяг виражається валовим внутрішнім продуктом. До концептуальних елементів нематеріальних активів відносяться інтелектуальний, людський, психічний, творчий, знансвий, організаційний, відносин, культурний, соціальний³¹³².

Окремі елементи нематеріальних активів 6th Balázs István моделі варто пояснити. Згідно з документами ОЕСД людський капітал включає усі здібності, навички, знання і компетентність, яка робить індивідуума здатним до встановлення і збільшення його добробуту. Пізніші матеріали ОЕСР зазначають, що, "людський капітал" означає скарбницю здібностей, яка підтримується та розвивається за допомогою освітнього навчання чи практики, а це також означає такі знання, які розширюють пропозицію робочої сили"³³. Проблема визначення коефіцієнту прибутку, а також фінансово-економічної ефективності інвестицій, як зазначає Bourdieu,³⁴ – завдання теорії людського капіталу.

Значення психічного капіталу розглядається як посилення фактору знань. Він може формувати такі відносини, поведінку і емоції, які роблять індивідуума здатним на досягнення найвищих результатів. Функцію психічного капіталу

³¹ Tóth, B. I. (2010): Az immateriális és területi tőke összefüggései. *Tér és Társadalom*, 1: 65-81.

³² Tóth, B. I. (2011): Changing endogenous development: the territorial capital. *Journal of Economic and Business Research*, 2: 137-151.

³³ OECD (2003): *Education at a Glance*. [15]

³⁴ Bourdieu, P. (2004): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In.: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 122-137. [123-125]

досліджував Markman³⁵, який довів, що фактор психіки спроможний впливати на цінність і вартість людського капіталу.

Творчий капітал знаходиться в органічному зв'язку із людським і психічним капіталом. Навчаючись, людина накопичує знання, які породжують творчі та інноваційні ідеї, що у практичній діяльності є важливим джерелом розвитку регіональної економіки.

Термінологію знаннєвого капіталу ввів до регіональної економіки N. Stehr³⁶ (2002). Він відіграє особливо важливу роль в регіонах, основою розвитку яких складає економіка знань. Проте, для економік, що не орієнтуються на продукування і виробниче використання передових науково-технічних ідей не є суттєвим зв'язок між знаннєвим і творчим капіталом.

Категорія організаційного капіталу в систему регіональної економіки вперше у 1987 році Tomer³⁷. Вона розглядається як така, що існує незалежно від індивідуумів. В організаційному капіталі виділяються матеріальні і невідчутні компоненти. Áth³⁸ наводить такі в структурі матеріальних елементів організаційного капіталу дослідження, результати розвитку, устаткування, що удосконалені в процесі розвитку; невідчутною частиною організаційного капіталу може бути філософія управління, організаційна культура, формальна і неформальна системи комунікацій, стосунки, мережа інвесторів. Організаційний капітал може бути накопичена і відтворена у процесі розвитку організації, що знаходиться у залежності від людського капіталу.

Капітал відношень як поняття можна прив'язувати як до індивідуума, так і до територіальних утворень³⁹. По суті основу капіталу відношень складає співпраця регіону і його мешканців на особистому, горизонтальному і вертикальному рівнях, а також в системі міжнародних відносин.

³⁵Markman, G. D. (2007): *Entrepreneurs' Competencies*. Baum, J. R. – Frese, M. – Baron, R. (eds.): *The Psychology of Entrepreneurship*. Lawrence Erlbaum Associate, New Jersey, 67-92.

³⁶ Stehr, N. (2002): *Knowledge and Economic Conduct*. Toronto, University of Toronto Press. Stiglitz, J. (2000): *A kormányzatiszektorgazdaságtana*. Budapest, KJK KERSZÖV.

³⁷ Tomer, J. F. (1987): *Organization Capital: the Path to High Productivity and Well-Being*. New York, Praeger Publishing Co.

³⁸ Tóth, B. I. (2010): *Az immateriális érületitőkeösszefüggései*. *Tér és Társadalom*, 1: 65- 81.

³⁹ Skandia AFS. (1995): *Human Capital in Transformation*. Intellectual Prototype, Report. Stehr, N. (2002): *Knowledge and Economic Conduct*. Toronto, University of Toronto Press.

Розвиток категорії культурного капіталу в регіональних науках пов'язують з Bourdieu⁴⁰ (2004. З огляду на значення культурного фактору у розвитку економіки, як зазначає А. Ручка, «можна навіть стверджувати, що культура знаходиться не після економіки, а попереду неї, не після політики, а попереду неї. Це відбувається з однієї простої причини: саме культура, культурна ідентичність робить населення, популяцію суспільством, цілісним соціумом. Єдиний, цілісний соціум здатний продукувати, ставити і досягати значущих економічних та політичних цілей. Отже, якщо єдність є, навіть тоді, коли вона визначається як єдність у багатоманітності, то суспільство здатне витримувати і економічні негаразди, і політичні випробування⁴¹».

У сучасній економіці культура є тим нематеріальним елементом, який великою мірою може трансформуватися у економічний капітал. Його можна представити у формах об'єктивного, інкорпорованого та інституалізованого капіталів. За П'єром Бурдьє⁴², об'єктивний культурний капітал включає заклади і предмети культурного призначення, культурні блага, культурні права та знання. Інкорпорований культурний капітал - це освіта, процесом якої є засвоєння знань, системи цінностей і норм і зразків поведінки, що забезпечує соціалізацію та інкорпорацію людини. Щодо інституалізованого культурного капіталу, то він виступає у формах, що засвідчують певні сторони культурної компетенції. Це можуть бути дипломи, звання, титули, сертифікати тощо.

Культурний капітал синтезує різні активи, зокрема, емоції, ставлення, поведінку, менталітет та звички, які набуваються в сім'ї та в результаті формальних і неформальних спілкувань. Оцінка впливу культурного капіталу на регіональну економіку потребує певного часу, іноді навіть десятиліть. При цьому відбувається створення нових джерел – книг, словників, картин, творів мистецтва, цінних художніх творів. Треба враховувати, що накопичуючись, не

⁴⁰ Bourdieu, P. (2004): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In.: Angelusz Róbert (szerk.): A társadalmi rétegződés komponensei. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 122-137.

⁴¹ Ручка А. Культурний капітал сучасного українського соціуму: стан та особливості реалізації / А. Ручка // Бібліотечна планета. - 2010. - № 3. - С. 23.

⁴² Бурдьє П. Форми капіталу / П. Бурдьє // Западная экономическая социология : хрестоматия соврем. классики. – М. : РОССПЭН, 2004. – С. 519–536.

зникають, навпаки, завдяки законам про спадщину і диспозицію відбувається розподіл власності.

У регіональній науці соціальний капітал означає інтеграцію особистості у суспільне середовище. Інтегрована група має спроможність продукувати додану вартість від соціалізації її членів. Згідно П'єра Бурдьє, соціальна інтеграція закріплює успіх інтеграції особистості та її приналежності до суспільства; приналежність же до групи приносить прибуток. "Соціальний капітал - це сукупність реальних та потенційних ресурсів, які належать до власності на постійну мережу інституціоналізованих відносин, заснованих на взаємному знайомстві та визнанні, тобто на такі ресурси, які базуються на приналежності до групи"⁴³. Соціальний капітал охоплює системи відносин, які мають економічну, психічну, знаннєву та інші культурні елементи. Соціальний капітал не розвивається сам по собі; він повинен бути створений штучно і підтримуватися для отримання прибутку.

Таблиця 1.5

Теоретична таксономія компонентів територіального капіталу (додаток)⁴⁴

Інший концептуальний підхід щодо класифікації чинників регіонального капіталу запропонував Camagni^{45,46}. У своїй класифікації чинників територіального капіталу він не обмежується двома чинниками (матеріальними і нематеріальними), а визначає три компоненти (матеріальні, змішані товари [mixedgoods] та нематеріальні). Це дає можливість точніше виразити

⁴³Bourdieu, P.: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In.: Angelusz Róbert (szerk.): A társadalmi rétegződés komponensei. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. – 2004. - P. 130.

⁴⁴Camagni, R. Territorial capital and regional development. In.: Capello, R. – Nijkamp, P. (eds.): Handbook of Regional Growth and Developments Theories. Cheltenham, Northampton, Edward Elgar. – 2009. – P. 123

⁴⁵Camagni, R. (2008): Regional competitiveness. Towards a concept of territorial capital. In.: Camagni, R. – Chizzolini, B.- Fratesi, U. (eds.): Modelling regional scenarios for the enlarged Europe. Berlin, Springer. – 2008. – 33-46 p.

⁴⁶ Camagni, R. (2009): Territorial capital and regional development. In.: Capello, R. – Nijkamp, P. (eds.): Handbook of Regional Growth and Developments Theories. Cheltenham, Northampton, Edward Elgar. – 118-132 p.

територіальний капітал. Для цього введені в його систему 9 елементів з огляду на конкурентні умови (табл. 1.5).

Модель R. Capello, орієнтуючись на підхід, що розроблений Організацією економічного співробітництва та розвитку(ОЕСР), має класифікацію факторів територіального капіталу, яку можна покласти в основу розробки кількісних методів його оцінки. Сам R. Capello так оцінює свою теорію: "Територіальний капітал з'являється як новий, плідний концепт, що дозволяє прямий розгляд широкого різноманіття територіальних активів, як матеріального (tangible), так і нематеріального характеру приватної, громадської або змішаної природи"⁴⁷. Для системної оцінки територіального капіталу необхідно провести велику роботу емпіричного характеру щодо кількісного вираження кожного фактору і знаходження методів їх інтегрування.

Отже, всі автори для оцінки територіального капіталу роблять спробу описати в деталях якомога більше об'єктивних і суб'єктивних елементів, які впливають на його розміри. У наслідок такого підходу вони змушені підбирати десятки показників, для більшості з яких не має достатньої облікової інформації або вони потребують проведення додаткових обслідувань на місцях, що неможливо зробити без спеціального апарату. Так, концепція ОЕСР має в якості показників територіального капіталу географічне положення, площу, клімат, природні ресурси, які є складовою більш системної категорії «екосистеми». Показники агломерації міст, бізнес-інкубатори, промислові райони і бізнес-мережі значною мірою дублюють один одного. Більшість авторів включають до територіального капіталу матеріальні і нематеріальні активи при одночасному введені у систему складових цих категорій. Особливо це робиться щодо нематеріальних активів, адже поряд з ними в концепцію включаються освіта, наука, культура, знання і т. і.

Водночас наведені розробки дозволяють отримати системне уявлення про економічний зміст категорії «територіальний капітал». Вони показують, що територіальний капітал – це складне системне явище, яке вміщує в собі історію

⁴⁷Camagni, R. (2008): Regional competitiveness. Towards a concept of territorial capital. In.: Camagni, R. – Chizzolini, B.- Fratesi, U. (eds.): Modelling regional scenarios for the enlarged Europe. Berlin, Springer. – P. 33-46.

і теперішній час, природні і економічні процеси, людський фактор у всіх їхніх різноманіттях.

Відповідно до сучасного розуміння категорії «територіальний капітал», нам уявляється, можна і варто було б наблизити до конституційних основ власності України. Стаття 13 Конституції України зазначає, що «земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією»⁴⁸. З огляду на це, до територіального капіталу варто віднести насамперед такі складові: земля, надра, атмосферне повітря, водні ресурси, які є складовою територією, що підлягає оцінці. Поряд з ними, до системи територіального капіталу мають бути додані історичні рекреаційні ресурси і людський капітал.

Перевагою пропонованого підходу є те, що всі регіональні органи влади мають установи, які відповідальні за стан і використання за ці права власності українського народу в межах території регіону. Вони можуть за єдиною національною методикою здійснювати оцінку наведених складових територіального капіталу. Це забезпечить також порівняльність територіального капіталу в межах країни та вимірювання її динаміки.

Крім показників територіального капіталу, які детерміновані Конституцією України як власністю народу, до їх системи мають бути включені показники історичних рекреаційних ресурсів, людського капіталу та інфраструктури. До їх оцінки мають бути залучені регіональні органи, які виконують функції з розвитку туризму, освіти, культури та інфраструктури.

Зрозуміло, що всі показники оцінки територіального капіталу повинні мати свою підсистему показників. Це мають зробити професіонали у відповідних сферах.

⁴⁸Конституція України

Відкритою лишається проблема включення в систему оцінки матеріальних активів, до яких відносять нерухоме майно та основні виробничі засоби. На наш погляд, вони підлягають окремій оцінці, тому що значна питома вага основних виробничих засобів належить великому бізнесу, обліковуються підприємствами і статистичними органами. Частково основні виробничі засоби є власністю держави, частково – транснаціональних компаній і частково є приватною власністю. У фінансово-економічних відносинах цей бізнес перебуває як з територіальними органами, так і з центральними. Їхній капітал отримує інтегральну оцінку через показник внутрішнього валового продукту, який розраховується як для держави в цілому, так і в розрізі кожної територіальної одиниці. Було б раціонально, щоб виробництво і його результати оцінювалися окремо попри те, що воно складає капітал території і може вважатися частиною територіального капіталу як такого, що розміщений на конкретній території.

Мабуть, до найбільш складних проблем оцінки територіального капіталу можна віднести таку його складову, як людський капітал. Деякі фактори, які формують його, можна виразити через демографічні процеси, рівень освіти, професійний склад, статусність, практичний досвід або стаж роботи. Поза тим, є характеристики у людському вимірі, які мають суттєве значення, але їх акцентування і порівняння потребує особливого підходу. До них варто віднести ментальність, культурну компетентність, групову поведінку, психіку. Для багатьох з них можна знайти непрямі показники. Наприклад, некоректно будуть цілого регіону. Проте, культурне споживання, виражене через доходи закладів культури і мистецтва сприйматиметься належним чином. Саме пошук непрямих показників – це шлях до оцінки багатьох складових людського капіталу

Табл. 4

Вибірка тем, що фінансуються в рамках політики згуртування

Місце реалізації	Тема
1. Apulia, Italy	Реформування регіональної інноваційної системи
2. Terrassa, Spain	Комплексна стратегія боротьби з соціальним відторгненням
3. Malta	Впровадження зеленої економіки
4. Rotterdam, the Netherlands	Регенерація інноваційного доказу
5. Burgenland, Austria	Відновлювана енергія як двигун зростання
6. Antwerp, Belgium	Інтеграція політики в галузі освіти
7. Duisburg, Germany	Логотип - реструктуризація територіального промислового призначення
8. Rennes, France	Бачення міста архіпелагу
9. Baltic countries	Baltadapt - Спільна стратегія адаптації до кліматичних змін
10. Andalusia, Spain	Guadalinfo - ІКТ для територіальної та соціальної єдності
11. Porto Region, Portugal	Norta à Porta - сади територіальної інтеграції
12. Limerik, Ireland	Від реструктуризації до концепції села
13. Cornwall and the Isle of Scilly, UK	Надшвидка програма Корнуолл - За межами "великої будівлі"
14. Cornwall and the Isle of Scilly, UK	Об'єднання археологічних пам'яток - Культурна спадщина, що надихає міську регенерацію
15. Moravian-Silesia region, Czech Republic	Виконання договору про зайнятість
16. Dalmatian Coast, Croatia	Проект Береговий берег - Біорізноманіття як територіальний об'єкт
17. Luksiai, Lithuania	Реконструкція садиби - Інвестування в територіальні культурні традиції
18. Finland	Місцева політика в сільській місцевості
19. Jaslo, Poland	Інтегрована стратегія місцевої державної служби
20. Danube Delta, Romania	Стратегія дельти Дунаю - прокладання шляху до ІТІ
21. Flanders - Belgium and Zeeland Flanders the Netherlands	BioBasedEurope - Інновація та тренінг для біологічного кластеру

Територіалізація як новий напрямок регіональної політики, зокрема в ЄС, вимагає чіткого структурування за тематичними пріоритетами (табл. 4). Це забезпечується використанням місцевого підходу, що реалізовувалося у політиці згуртування ЄС та у Стратегії 2020 шляхом підвищенням обізнаності про територію. В якості цілеспрямованих інструментів при цьому використовуються спеціальні інструменти, зокрема «Інтегровані територіальні інвестиції і «Спільний місцевий розвиток»». Такі підходи свідчать про те, що вони не тільки забезпечують отримання позитивних результатів, а й дає можливість використати їх як ефективне доповнення до традиційних підходів у

⁴⁹Territorial Agenda 2020 put in practice Enhancing the efficiency and effectiveness of Cohesion Policy by a place-based approach Volume I – Synthesis Report. – CSIL, Centre for Industrial Studies. – May – 2015. – 53 P. [2]

так званій галузевій політиці або при використанні централізованих методів (зверху вниз).

Особливістю управління територіальним розвитком з урахуванням специфіки місцевостей є те, що він створює можливість для реалізації місцевих ініціатив та використання резервів розвитку регіонів. Проте, це не означає, що досвід одних територіальних громад є неповторимим. Оцінка тематики, представленої в табл. __, свідчить про те, що більшість ініціатив можуть бути актуальними для окремих інших регіонів Європейського Союзу. Тому успіх одних, хоча перш початково фінансування реалізації ініціативи має ризик не дати очікуваного результату, зрештою повторення іншими місцевостями має бути ефективнішим. Отже, хоча може складатися враження, що наведені ініціативи виникають з унікальних умов, які сформувалися через місцеві особливості і, таким чином, за визначенням непереносимими в інше середовище, існує низька ключових елементів, які можна виявляти та переносити для задіяння в інших регіонах попри наявності у кожного з них суттєвих відмінностей. Завдяки цьому відбуваються процеси підсилення агрегації.

Проведення в країнах ЄС політики, орієнтованої на місцеві умови, засвідчило, що далеко не завжди стратегії обмежуються адміністративними, географічними або секторальними кордонами. Тому при розробці проектів визначається розумний територіальний рівень, який достатній для цільових змін. Це потребує вибору партнерів, визначення їхньої частки та відповідальності.

Важливою характеристикою територіалізації є використання територіального капіталу, джерелом якого є специфіка місцевості населеного пункту, регіону тощо. Цю специфіку можна позначити як унікальний актив, який «вбудований» в природні, культурні, соціальні та економічні активи. Йдеться про використання певних територіальних ресурсів, які не були достатньо та адекватно оцінені через низку бар'єрів та обмежень. Прикладом такого стану може бути регіон Апулії (Apulia) в Італії, де багаторічна виробнича традиція та передові знання в невеликій кількості конкретних

галузей високих технологій не могли бути повною мірою використані через недостатню спроможність місцевих МСП щодо використання сучасних ноу-хау⁵⁰. Рішення специфічного «вузького місця» було розв'язано завдяки розробці і реалізації проекту «Реформування регіональної інноваційної системи».

Інший випадок з фламандсько-голландської справи свідчить, що багаторічні знання та досвід у галузі біотехнології не були достатніми для стимулювання розвитку біоекономіки. Зокрема, були відсутні дослідницькі установки, здатні інтегрувати процеси наукових досліджень та промислове виробництво біологічних продуктів і бракувало кваліфікованих операторів і техніків. Ця проблема була вирішена в рамках проекту «Інновація та тренінг для біологічного кластеру».

Турбота про розвиток територіальної специфіки відповідає одночасно постановці цілі отримання нових результатів, що спроможні забезпечити нову додану вартість. Як правило, задача виникає з місцевих умов, за яких ресурси вже доступні на місцевому рівні і не потребують пошуку таких самих умов в іншому. Цікавим досвідом у цьому аспекті є литовська садиба в місті Lukšiai. Вона протягом багатьох років була у напівзруйнованому стані і погано підтримувалася, в результаті чого втратила свою історичну функцію як культурний центр. Проте, місцеве культурне і природне середовище було достатньо насиченим і відновлення садиби забезпечувала формування у завершеному вигляді історичний комплекс територіальних культурних традицій. Ця ціль була реалізована через європейський проект «Реконструкція садиби - Інвестування в територіальні культурні традиції». Він забезпечив умови, за яких немає потреби в поїздках для їх пізнання в інші місця.

Менеджмент територіальної специфіки базується на достатній для її розуміння компетентності. Він потребує глибоких знань історії, традицій, культурних особливостей, фізичних та географічних характеристик,

⁵⁰Territorial Agenda 2020 put in practice Enhancing the efficiency and effectiveness of Cohesion Policy by a place-based approach Volume I – Synthesis Report. – CSIL, Centre for Industrial Studies. – May – 2015. – 53 P.

економічної та професійної компетентності, а також соціального колективного капіталу. Ці індивідуальні і колективні компетентності є передумовою виявлення специфічних активів і впливу на зміни. Завдяки таким компетенціям, з одного боку, стає можливим проводити дослідження нових або інноваційних активів території; з іншого боку, управляти активізацією цих активів, уникаючи короткозорості.

Висновок. Територіалізація як новітня тенденція регіональної політики у європейському просторі полягає в орієнтації регіональної політики на нарощування місцевого потенціалу за рахунок територіального фактору як такого та можливостей територіальних громад. Територіалізація характеризується децентралізацією, у якій формується нова форма економічної політики, що орієнтується на інтереси і потреби первинних територіальних утворень і базується на місцевому знанні та досвіді. Перевагою такого підходу є те, що він забезпечує реалізацію місцевих ініціатив та використання резервів розвитку регіонів. Це є основою для врахування специфіки території і здійснювати унікальні ініціативи.